

БӨЛІМ: БАСТАУЫШ СЫНЫП

Бастауыш сыныптарда функционалдық сауаттылықты дамыту

ЖАРИЯЛАНДЫ 01.11.2025	ТІРЕК СӨЗДЕР bilimgger, PISA, бастауыш білім, қалыптастырушы бағалау, математикалық сауаттылық, медиалық және ақпараттық сауаттылық, оқырмандық сауаттылық, пәнаралық ықпалдасу, функционалдық сауаттылық	СІЛТЕМЕ https://bilimgger.kz/183648/
---------------------------------	---	---

Тасболатқызы Майра

Павлодар облысының білім беру басқармасы,

Баянауыл ауданы білім беру бөлімінің

«М.Әуезов атындағы жалпы орта білім беру мектебі» коммуналдық мемлекеттік мекемесі

Бастауыш сынып мұғалімі

АННОТАЦИЯ

Бұл мақалада бастауыш білім беру сатысында оқушылардың функционалдық сауаттылығын (оқырмандық, математикалық, жаратылыстану, цифрлық-медиалық және әлеуметтік-қатысымдық құзыреттер жиынтығы) жүйелі қалыптастырудың ғылыми-ұғымдық, нормативтік және әдістемелік негіздері талданады. ЮНЕСКО ұсынған ұстанымдар мен Қазақстан Республикасының нормативтік-құқықтық актілері, сондай-ақ PISA халықаралық зерттеуінің көрсеткіштері негізінде бастауыштағы білім мазмұнын өмірлік жағдаяттармен байланыстыру, пәнаралық тапсырмалар экожүйесін құру, оқудың дербес міндеттерін басқару, дәлелге негізделген бағалау мен мониторингті ұйымдастыру жолдары ұсынылады. Мақалада мұғалім тәжірибесіне жақын, бірақ ғылыми-академиялық тілмен тұжырымдалған әдіснамалық қағидалар беріліп, оларды іске асырудың дидактикалық шарттары: мәтінге негізделген проблемалық жағдаятты модельдеу, көпқадамды есептерді өмірлік контекстпен ұштастыру, цифрлық және медиалық сауаттылықты ерте жастан кіріктіру, қалыптастырушы және критериалды бағалау құралдарын PISA форматына жақындату қарастырылады. Ұсыныстар Қазақстанның жаңартылған стандарттары мен Ұлттық іс-қимыл жоспарындағы басым

бағыттармен өзара байланыста баяндалады.

Кілт сөздер: функционалдық сауаттылық, бастауыш білім, оқырмандық сауаттылық, математикалық сауаттылық, медиалық және ақпараттық сауаттылық, пәнаралық ықпалдасу, қалыптастырушы бағалау, PISA.

КІРІСПЕ

XXI ғасырдың күрделі ақпараттық кеңістігінде бастауыш сынып оқушысының тек пәндік білімді меңгеруі жеткіліксіз; ол білімді нақты өмірлік жағдаяттарда қолдануға қабілетті әмбебап құзыреттерді иеленуі тиіс. Осы тұрғыдан «функционалдық сауаттылық» ұғымы білім беру саясатының өзегіне айналды. ЮНЕСКО құжаттарында функционалдық сауаттылық адамның өзінің қауымында нәтижелі өмір сүруі үшін оқу, жазу, есеп дағдыларын және ақпаратты қолдану қабілеттерін мақсатты түрде іске қосу ретінде түсіндіріледі; бұл – білім мен өмірлік тәжірибені байланыстыратын қабілеттер жүйесі. Қазақстанда бұл күн тәртібі халықаралық салыстырмалы зерттеулердің, соның ішінде PISA нәтижелерінің ықпалымен ерекше өзектенді: 2022 жылғы цикл қорытындылары қазақстандық оқушылардың математика, оқу және жаратылыстану бағыты бойынша орташа көрсеткіштері ОЭСР орташа деңгейінен төмен екенін, демек, ерте жастан функционалдық құзыреттерді дамытудың басымдығын айқын көрсетті. Сол себепті бастауыш мектепте оқу-тәрбие процесін құзыреттілікке бағдарлау, тапсырмаларды өмірмен байланыстыру және бағалауды оқушының нақты әрекетімен сәйкестендіру негізгі міндет ретінде қарастырылуы қажет.

ФУНКЦИОНАЛДЫҚ САУАТТЫЛЫҚТЫҢ ҰҒЫМДЫҚ НЕГІЗІ ЖӘНЕ ХАЛЫҚАРАЛЫҚ КОНТЕКСТ

Функционалдық сауаттылық – бұл жеке тұлғаның әлеуметтік-мәдени кеңістікте бағдар табуы мен мәселелерді шешуіне мүмкіндік беретін білім, дағды және қарым-қатынас тәжірибесінің интегративті жиынтығы; ол оқырмандық түсіну мен мәтінмен жұмыс, математикалық модельдеу, ғылыми пайым, медиа және ақпарат көздерін сыни қолдану, тілдік-коммуникативтік құзыреттердің өзара әрекеттесуі арқылы көрінеді. ЮНЕСКО-ның «Грамотность: жизненная необходимость» бағыты және ұйымның тезаурусындағы анықтамалар функционалдық сауаттылықты «сауаттылық пен өмір сапасының жақсаруын байланыстыратын жалпы ұғым» ретінде тұжырымдайды, яғни білімді әлеуметтік қатысу, еңбек және азаматтық белсенділікпен ұштастырады. Осы парадигма бастауыш мектепте мазмұнды оқшаулаудан пәнаралық интеграцияға, репродуктивті жаттығудан проблемалық-ізденушілік әрекетке, «дұрыс жауапты табудан» дәлелді шешім жасаудың көпнұсқалы жолдарын ойластыруға көшу қажеттілігін көрсетеді.

ҚАЗАҚСТАНДЫҚ НОРМАТИВТІК-ҚҰҚЫҚТЫҚ НЕГІЗ ЖӘНЕ БАСТАУЫШ БІЛІМ СТАНДАРТЫ

Қазақстанда функционалдық сауаттылықты дамыту мемлекеттік саясат деңгейінде бекітілген: 2012–2016 жылдарға арналған Ұлттық іс-қимыл жоспары мектеп оқушыларының функционалдық сауаттылығын арттыруға бағытталған жүйелі шаралар кешенін айқындады; онда халықаралық тәжірибені зерделеу, оқу-әдістемелік қамтамасыз ету, бағалау тетіктерін жаңарту және ата-аналар қоғамдастығымен серіктестік орнату басымдықтары белгіленген. Бұл бағыт 2022 жылғы №348 бұйрықпен бекітілген мемлекеттік жалпыға міндетті стандарттарда жалғасын тапты: стандарт бастауыштағы оқу жүктемесінің шекті көлемдерін, оқыту нәтижелерін және білім алушының дайындық деңгейіне қойылатын талаптарды функционалдық құзыреттермен өзара байланыста сипаттайды, сол арқылы оқу мақсаттарын білімді қолдануға бағдарлайды. Демек, бастауыш сыныптағы әр сабақ оқу пәнінің мазмұнын ғана емес, сонымен бірге нақты жағдаяттағы әрекет ету қабілетін қалыптастыруға бағытталған тапсырмалармен қамтамасыз етілуі тиіс; бұл оқу жоспарлары, күнтізбелік-тақырыптық жоспарлау және критериалды бағалау жүйесінде көрініс табуы қажет.

ПӘНАРАЛЫҚ ЫҚПАЛДАСУ ЖӘНЕ КОНТЕКСТКЕ НЕГІЗДЕЛГЕН ТАПСЫРМАЛАР ЭКОЖҮЙЕСІ

Функционалдық сауаттылықты бастауыштан дамыту үшін оқу материалын «өмірлік контекстпен» байытып, пәнаралық тапсырмалар экожүйесін құру маңызды: мысалы, көркем мәтінді оқу барысында табиғат пен қоғам құбылыстарын сипаттайтын деректерді бөліп алып, оларды қарапайым кесте немесе диаграммаға көшіру; осы деректер негізінде арифметикалық амалдардың мағынасын түсіндіретін есептерді құрастыру; алынған нәтижені ауызша және жазбаша түрде дәлелдеу. Мұндай интеграция оқырмандық түсінуді математикалық модельдеумен байланыстырады, ал бұл байланыс PISA-дағы тапсырма форматының өзегіне сай келеді, себебі халықаралық зерттеу оқушыдан дайын формуланы еске түсіруді емес, күнделікті жағдаятта мәселені талдап, шешімнің негіздемесін ұсынуды талап етеді. Бастауыштағы пәнаралық дизайн оқу мотивациясын көтеріп, мазмұнның «жеке мағынасын» ашады; сонымен қатар ол мұғалім үшін пәндер арасындағы оқу мақсаттарын біріздендіруге, терминологиялық дәлдікті сақтауға және уақытты ұтымды бөлуге мүмкіндік береді.

ОҚЫРМАНДЫҚ ЖӘНЕ МАТЕМАТИКАЛЫҚ САУАТТЫЛЫҚТЫ ДАМУ АӘДІСТЕМЕСІ

Оқырмандық сауаттылық үшін мәтіндермен жұмыс «жанрлық алуандық + стратегиялар» қағидасымен ұйымдастырылуы тиіс: ертегі, нұсқаулық, хабарландыру,

қысқа ғылыми-популярлық мәтін, инфографика сияқты жанрлар оқудың мақсатымен ұштастырылып, болжам жасау, сұрақ қою, дәлел жинау, мәтін бөліктерінің функциясын тану және автор позициясын ажырату стратегияларымен қатар қолданылады. Математикалық сауаттылықта сандық деректерді түсіндіру, өлшем бірліктерін түрлендіру, қарапайым ықтималдық пайымдарын құру және геометриялық пішіндерді өмірлік нысандардан тану дағдылары «оқиға – модель – есептеу – түсіндіру» тізбегі арқылы орнықтырылады. Екі бағытты байланыстыратын тиімді амал – нақты мәтіннен «жасырын есепті» табу: кейіпкердің жолын, уақытын, құнын, ресурсын есептеу; картамен, кестемен және билеттермен жұмыс істеу; нәтижені өз сөзімен дәлелдеп айту. Мұндай тапсырмалар PISA-ның мазмұндық желілеріне жақын болып, түсінуді тексерудің орнына қолдануды тексереді, ал бұл бастауыш оқушысының ойлау әрекетіне табиғи жақын.

ЦИФРЛЫҚ ЖӘНЕ МЕДИАЛЫҚ САУАТТЫЛЫҚТЫ ЕРТЕ ЖАСТАН КІРІКТІРУ

Қазіргі бастауыш оқушысы ақпаратты көп арналы ортадан алады; сондықтан цифрлық және медиалық сауаттылықты пәндік оқумен қатар кіріктіру – функционалдық сауаттылықтың ажырамас бөлігі. Мұнда негізгі екпін ақпараттың шығу тегін, мақсатын және сенімділігін талдауға, дереккөзді көрсету мәдениетіне, қарапайым іздеу стратегияларына және дербес деректерді қорғауға қойылады. ЮНЕСКО-ның медиа және ақпараттық сауаттылық бойынша мұғалімдерге арналған бағдарламалық құжаттары ерте жастан бастап медианы сыни қабылдауды, хабардың құрылымын түсіндіруді, дәлел мен пікірді ажыратуды, қарапайым факт-чек тізбектерін қолдануды ұсынады; бұл принциптер бастауышта қауіпсіздік ережелерімен, авторлық құқық негіздерімен және этикалық нормалармен бірге жеңілдетілген форматта енгізілуі мүмкін. Цифрлық ортадағы тапсырмалар қағаз бетіндегі тапсырмалардың жай көшіруі емес, мультимодаль мәтіндермен жұмыс, интерактивті диаграммалар мен қарапайым симуляторларды пайдалану арқылы мағынаны бір ортадан екіншісіне көшіру дағдысын дамытатын әрекеттер болуы тиіс.

БАҒАЛАУ ЖӘНЕ МОНИТОРИНГ: ДӘЛЕЛДІ ДЕРЕККЕ НЕГІЗДЕЛГЕН ШЕШІМДЕР

Функционалдық сауаттылық «тексеруге қиын» абстракция емес; ол қалыптастырушы бағалау арқылы көрінетін нақты әрекет пен өнімде өлшенеді. Сабақ барысында «ойды дауыстап айту», «бір қадамды түсіндіріп жазу», «нәтижені басқа тәсілмен тексеру» сияқты әдістер оқушы дәлелін материалдандырады; ал мұғалім үшін дескрипторлар мен рубрикалар логикалық байланыс, дереккөзге сілтеме, модельдің жарамдылығы секілді өлшемдерді айқындауға көмектеседі. Мониторинг деңгейінде мектептің ішкі бағалау

жүйесі халықаралық құралдармен үндесуі маңызды: PISA форматына ұқсас шағын контекстік тапсырмалар банкін құру, креативті ойлауды өлшейтін ашық-түрдегі сұрақтарды енгізу, нәтижелерді сынып-параллель және мектеп деңгейінде салыстыру – дерекке негізделген шешім қабылдаудың алғышарты. 2022 жылғы PISA циклында Қазақстан оқушыларының креативті ойлау көрсеткіштері ОЭСР орташа деңгейінен төмен болғаны қомақты дәлел ретінде мұндай тапсырмаларды бастауыштан біртіндеп енгізуді талап етеді, ал ұлттық талдамалық есептер мазмұн мен бағалауды қолданбалы сипатқа көшіру қажеттігін тағы да растайды.

ҚОРЫТЫНДЫ

Бастауыш мектеп – функционалдық сауаттылық іргетасы қаланатын шешуші кезең. Ұғымдық тұрғыдан ол білімді өмірмен байланыстыратын әрекеттік қабілеттерді білдіреді; саяси-нормативтік деңгейде Қазақстан құжаттары бұл бағытты нақтылап, білім нәтижелерін құзыреттерге бағдарлауды талап етеді; әдістемелік деңгейде пәнаралық интеграция, контекстік тапсырмалар, цифрлық-медиалық мазмұн және дәлелге негізделген бағалау негізгі құралдарға айналады. Осы төрт деңгейдің өзара сәйкестігін қамтамасыз еткен жағдайда ғана бастауыштағы оқыту оқушыны «дұрыс жауап беретін» орындаушыдан «мәселені талдап, дәлелді шешім ұсынатын» субъектке айналдырады, ал бұл – халықаралық зерттеулер көрсеткен олқылықтарды қысқартудың да, болашақтағы академиялық және әлеуметтік жетістіктің де басты алғышарты.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР

Назар аударыңыз: әр дереккөздің қасында нақты сілтемесі берілді.

1. Қазақстан Республикасы Үкіметі. Оқушылардың функционалдық сауаттылығын дамыту жөніндегі 2012–2016 жылдарға арналған ұлттық іс-қимыл жоспары (№832 қаулы). Қазақша. <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/P1200000832>
2. Қазақстан Республикасы Оқу-ағарту министрі. Мектепке дейінгі, бастауыш, негізгі және жалпы орта білімнің мемлекеттік жалпыға міндетті стандарттарын бекіту туралы №348 бұйрық (05.08.2022 ж. тіркелген). Қазақша. <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/V2200029031>
3. ЮНЕСКО. Образование для всех. Грамотность: жизненная необходимость (определение функциональной грамотности, 1978). Орысша. https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000144270_rus
4. Қазақстан Республикасының Үкіметі. Национальный отчёт: Результаты Казахстана в PISA-2022. Орысша. https://www.gov.kz/uploads/2024/6/6/db5f5cbdb39f580badf51016c1ec49bb_original.4134139.pdf

5. Московский центр качества образования. Что такое функциональная грамотность и как её оценивать? Орысша. <https://mcko.ru/novosti/gia/chto-takoe-funksionalnaya-gramotnost-i-kak-eye-otsenivat/>
6. Tal dau.edu.kz (Ұлттық білім беру деректер платформасы). ОЭСР опубликованы результаты теста PISA-2022 по креативному мышлению. Орысша. <https://tal dau.edu.kz/ru/novost/oesr-opublikovany-rezultaty-testa-pisa-2022-po-kreativnomu-myshleniyu>
7. UNESCO Vocabularies. Тезаурус ЮНЕСКО: «Функциональная грамотность». Орысша. <https://vocabularies.unesco.org/browser/thesaurus/ru/page/?uri=http%3A%2F%2Fvocabularies.unesco.org%2Fthesaurus%2Fconcept1518>
8. ЮНЕСКО. Медийная и информационная грамотность: программа обучения педагогов. Орысша. https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000192971_rus

ҚМ АА Куәлік нөмірі: **KZ45VPY00102718** — ҚР Мәдениет және Ақпарат министрлігі

© 2026 Bilimger.kz Ақпараттық-танымдық білім порталы. Барлық мазмұн авторлық құқықпен қорғалған.